

Vlaamse Auteursvereniging
Te Boelaerlei 37
2140 Borgerhout
www.auteursvereniging.be

Inkomensonderzoek bij illustratoren in Vlaanderen

december 2012

Inhoudsopgave

1	Inleiding	2
2	Methodologie	3
3	Resultaten	4
3.1	Profiel van de illustratoren	4
3.1.1	Sociaal-economisch	4
3.1.2	Literair traject	6
3.1.3	Meest opvallende cijfers	8
3.2	Professionele activiteiten en tijdsbesteding	9
3.2.1	Professionele activiteiten	9
3.2.2	Tijdsbesteding en nevenactiviteiten.....	11
3.2.3	Meest opvallende cijfers	13
3.3	Inkomsten.....	14
3.3.1	Inkomsten uit illustratiewerk	15
	A. Honorarium en royalty's.....	16
	B. Auteursrechten: reprografierecht en leenrecht.....	17
	C. Subsidies en beurzen.....	18
	D. Literaire prijzen en andere (zoals lezingen)	19
3.3.2	Andere bronnen van inkomsten.....	20
3.3.3	Overzicht.....	21
3.3.4	Meest opvallende cijfers	24
4	Besluit	27
4.1	Meest opvallende cijfers	27
4.2	Nawoord Carlo Van Baelen.....	32
4.3	Aanbevelingen voor beleid en taken voor VAV en VIC.....	33
5	Lijst grafieken en tabellen	34
6	Bronvermelding	35

1 INLEIDING

Omdat kennis van het veld leidt tot appreciatie van het veld, startte VAV in 2009 een grootschalig onderzoek op naar het inkomen van literaire auteurs, vertalers, illustratoren en stripauteurs.

In maart 2011 stelde VAV de eerste resultaten van haar grote inkomensonderzoek bij literaire auteurs voor. Meer dan 100 auteurs gaven hiervoor zicht en inzicht in hun portemonnee. Ook de (financiële) situatie van Vlaamse literair vertalers werd in kaart gebracht. In december 2011 werden de resultaten van het VAV-inkomensonderzoek naar het inkomen van literair vertalers openbaar gemaakt. Beide rapporten en de cijfers kunnen worden geraadpleegd op www.auteursvereniging.be.

Nu is het de beurt aan illustratoren: we brengen in kaart wie de Vlaamse illustratoren zijn, met hoeveel ze zijn, maar natuurlijk focussen we ook op hun inkomen.

Dit rapport kwam tot stand dankzij een toelage die de Vlaamse minister van cultuur, Joke Schauvliege, beschikbaar stelt via het Vlaams Fonds voor de Letteren en met de financiële steun van het Innovatie- en Ontwikkelingsfonds (IO) van Librius, de beheersvennootschap van de Vlaamse Boekuitgevers.

2 METHODOLOGIE

De respondenten voor dit onderzoek zijn Vlaamse Illustratoren, striptekenaars komen in een later stadium aan bod omdat hun manier van werken en verloning fundamentele verschillen heeft t.o.v. illustratiewerk.

We stelden een bestand op van 152 illustratoren. Die namen werden verzameld bij de Vlaamse Auteursvereniging (VAV), de Vlaamse Illustratoren Club (VIC) en het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL). Van de 152 illustratoren konden we er 135 bereiken: van 17 mensen hebben we geen contactgegevens of bleek het opgegeven (mail-)adres incorrect.

Begin juli kregen 135 illustratoren per post een vragenlijst toegestuurd. Een herinnering werd half juli uitgestuurd. Begin augustus vroegen we naar de beweegredenen van de non-respondenten. 1 persoon liet toen weten niet langer actief te zijn als illustrator. 21 illustratoren vertelden dat ze de enquête niet ingevuld hadden, vooral wegens tijdsgebrek.

VAV ontving uiteindelijk 53 ingevulde enquêtes (N=53), een respons van 39.6% ten opzichte van de 134 aangeschreven (vermoedelijk) actieve illustratoren.

In september en oktober werden een aantal illustratoren gecontacteerd voor vervolggesprekken. 6 gesprekken vonden plaats, waar relevant, wordt hiernaar verwezen.

De percentages in de grafieken uit dit rapport zijn afgerond. Wanneer het totaal meer dan 100% bedraagt, zijn die afrondingen niet aangepast.

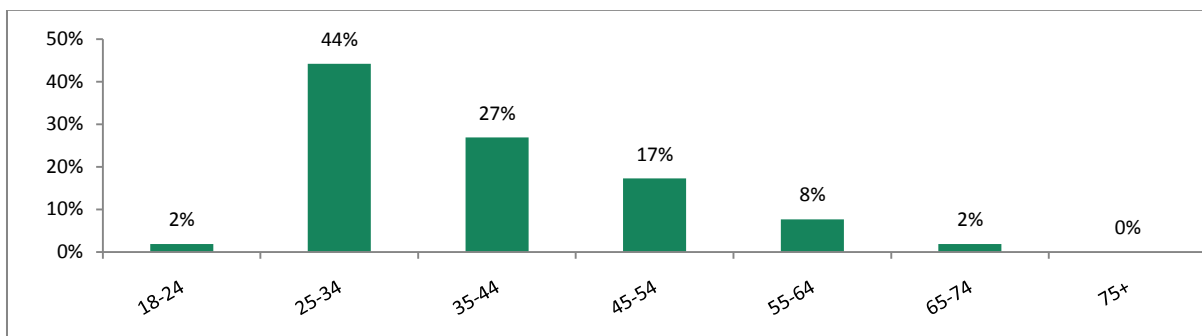
In hoofdstuk 3 worden de onderzoeksresultaten besproken, beginnend met het literaire en sociaal-economische profiel van de respondenten (3.1), gevolgd door hun professionele activiteiten en tijdsbesteding (3.2). Daarna komen de inkomsten aan bod (3.3). Hoofdstuk 4 bundelt de meest opvallende cijfers.

3 RESULTATEN

3.1 Profiel van de illustratoren

3.1.1 Sociaal-economisch

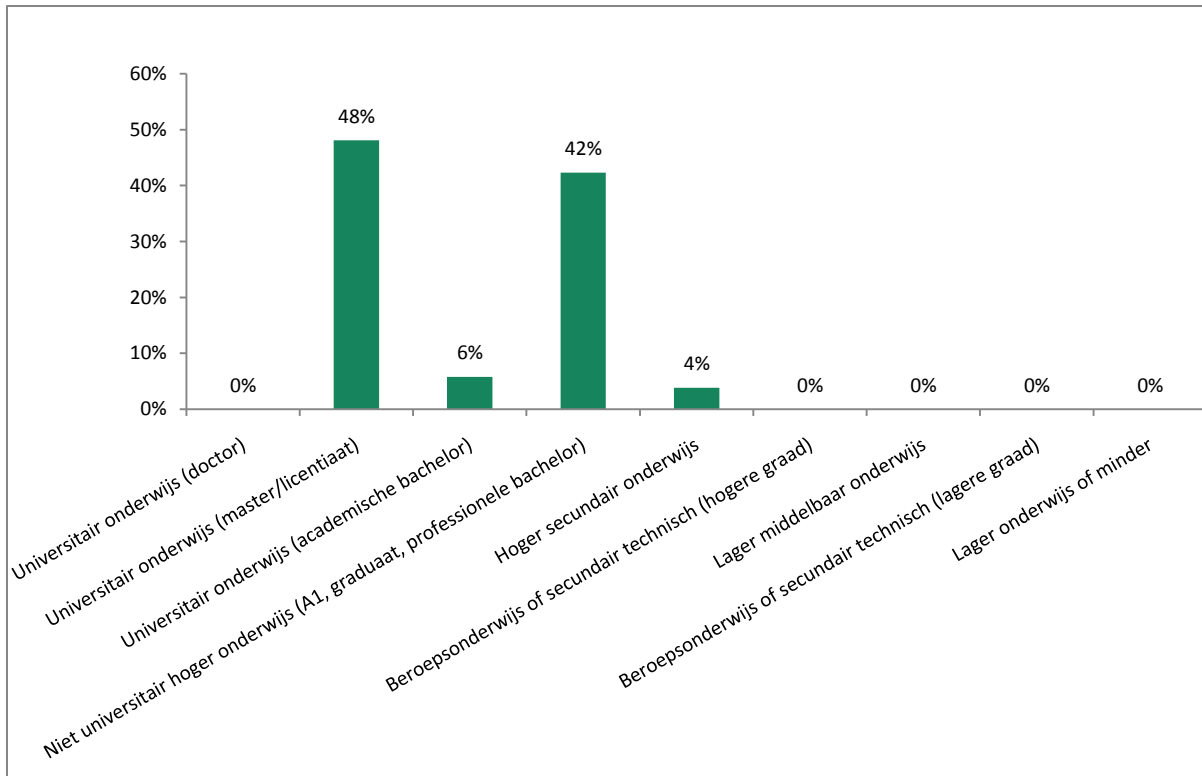
63% van de respondenten zijn vrouwen, 37% zijn mannen.¹ Hun **leeftijd** situeert zich vooral tussen 25 en 44 jaar. Niemand is ouder dan 74 jaar. De gemiddelde leeftijd van de illustratoren uit dit onderzoek ligt lager dan in eerder onderzoek bij auteurs en vertalers. Volgens sommige geïnterviewde illustratoren is dit eerder onverwacht; oudere illustratoren zijn immers op het toppunt van hun kunnen na jarenlange ervaring. Anderzijds is er door de nieuwe, op illustratie toegespitste opleidingen de laatste jaren een boom van jong talent. Illustratoren starten ook meteen na de opleiding aan hun carrière, zelden of nooit beslist iemand op latere leeftijd om alsnog te gaan illustreren. Tijdens gesprekken wordt ook meermaals opgemerkt dat de vrijheid en de romantiek van een creatief beroep vooral jonge mensen aantrekt.

Grafiek 1: Wat is uw leeftijd?

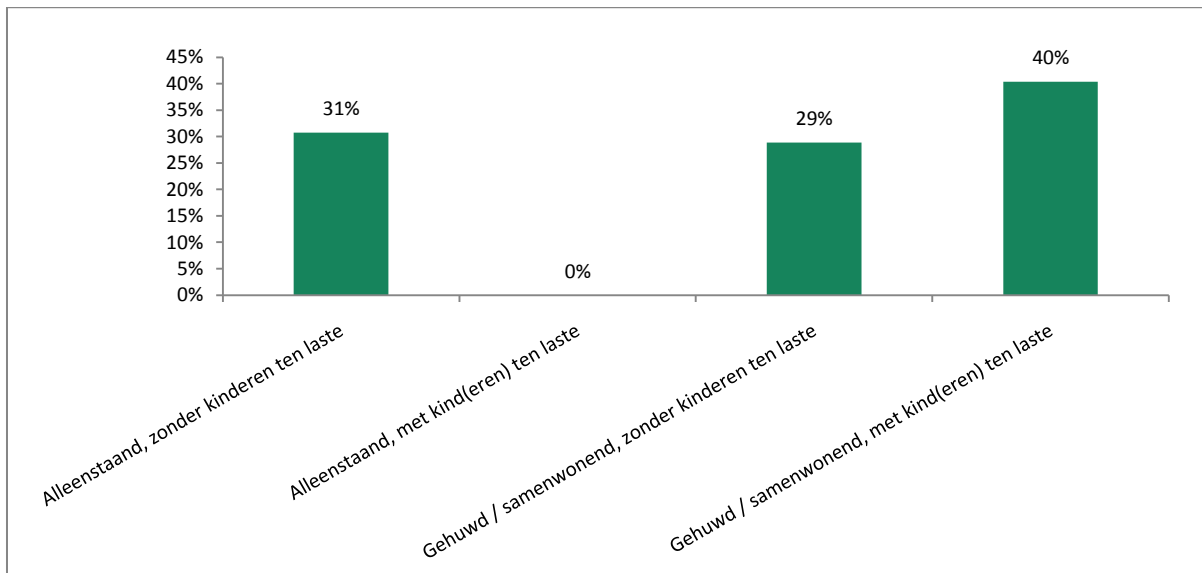
Een ruime helft van de respondenten (54%) volgde een opleiding aan de universiteit, 42% ging naar de hogeschool. Opvallend is dat 91% een grafische opleiding genoten heeft. Die opleiding is echt nodig om zich als illustrator te bekwamen, maar voorziet (nog) niet voldoende voorbereiding op de markt volgens geïnterviewde illustratoren, bijvoorbeeld over hoe men een eerste opdracht verzilvert of hoe beginnende illustratoren zichzelf in de markt kunnen zetten, al is hier wel al veel meer aandacht voor dan vroeger.

¹ Als gekeken wordt naar de volledige lijst mogelijke respondenten is 47% man, 53% vrouw.

Grafiek 2: Wat is uw opleidingsniveau?

Geen enkele respondent is alleenstaand met 1 of meer kinderen ten laste, gesprekken met illustratoren bevestigen dat dit financieel simpelweg niet haalbaar is. 69% heeft een partner, 40% heeft ook een of meer kinderen ten laste. 31% is alleenstaand, zonder kinderen ten laste.

Grafiek 3: Wat is uw gezinssituatie?

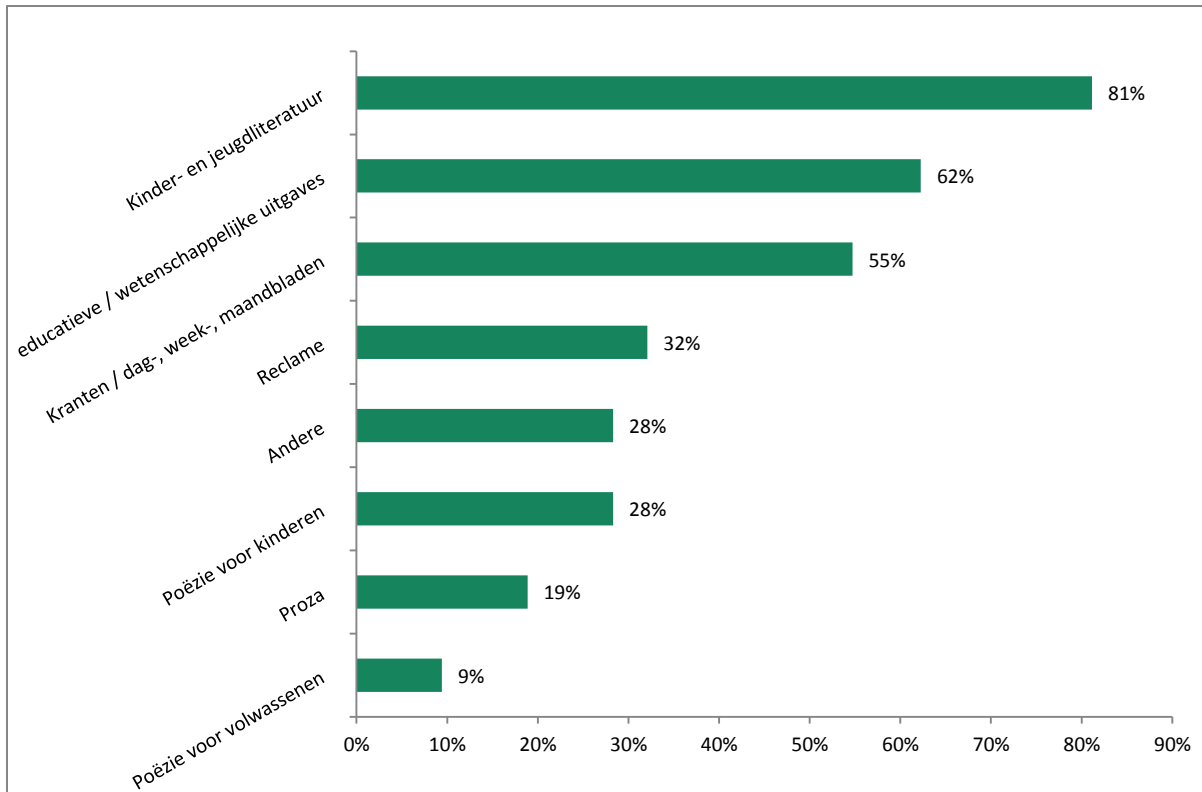
3.1.2 Literair traject

De loopbaan van de respondenten startte gemiddeld 13 jaar geleden. Sommigen zijn pas gestart, anderen zitten al meer dan 40 jaar in het vak. Alle respondenten kregen al opdrachten; 51% kreeg een **eerste opdracht** in een tijdschrift, gemiddeld 13,7 jaar geleden. 49% illustreerde voor het eerst in een boek, gemiddeld 12,5 jaar geleden. Het bekomen van die eerste opdracht blijkt erg moeilijk. Geïnterviewde illustratoren raden aan om een portfolio of folder met eigen werk samen te stellen, en die aan zo veel mogelijk uitgeverijen en/of redacties van gedrukte media te bezorgen om zo in hun databank te belanden. Samenwerken met een auteur die enige bekendheid geniet, kan ook een goede start zijn.

De lengte van de **loopbaan** is rechtstreeks gelinkt aan de leeftijd van de deelnemende illustratoren. Mensen ouder dan 45 zijn gemiddeld 25 jaar aan het werk als illustrator. Bij diegenen jonger dan 34 is dit gemiddeld 5 jaar. Zoals eerder vermeld, wordt dit door geïnterviewde illustratoren bevestigd; zelden of nooit begint iemand nog aan dit vak op latere leeftijd.

Gemiddeld illustreren de respondenten bij 3 verschillende **genres**, vooral bij kinder- en jeugdliteratuur (81%). Educatief werk zou, in tegenstelling tot vroeger, niet meer goed verloond worden, al zijn er nog steeds heel wat illustratoren actief in het genre (62%). Maar ook kranten, dag-, week- en maandbladen worden vaak vermeld (55%). 28% kruiste ook 'andere' aan, dat zijn dan grafische ontwerpen voor drukwerk zoals geboortekaartjes, wenskaarten of uitnodigingen. 32% werkt in de reclame, volgens geïnterviewden is dit de (enige) sector die nog goed betaalt. Dat het cijfer niet hoger ligt, kan ermee te maken hebben dat commerciële opdrachten voor sommigen te strak zijn en niet genoeg artistieke vrijheid bieden.

47% noemt kinder- en jeugdliteratuur als primair genre. Voor 25% is dat educatieve/wetenschappelijke uitgaven en 13% illustreert in de eerste plaats voor kranten, dag-, week- en maandbladen. Voor 11% is reclame het primaire genre.

Grafiek 4: Bij welke genres illustreert u? (meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 3 antwoorden opgegeven)

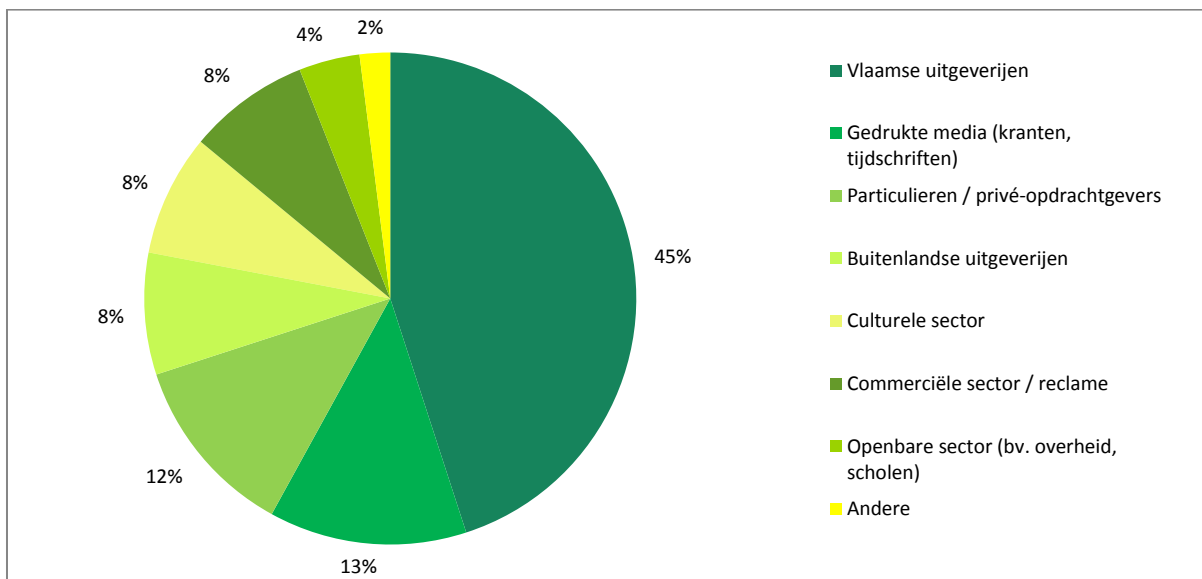
Bij de vraag naar het **aantal uitgevoerde opdrachten** is het moeilijk af te leiden of men het aantal opdrachten dan wel het aantal illustraties opgeteld heeft. Toch zijn er interessante verschillen tussen de genoemde aantallen bij illustratoren in hoofdberoep tegenover de volledige groep respondenten.

77% van de respondenten geeft aan al *boeken en/of poëziebundels* geïllustreerd te hebben, gemiddeld waren dat er 25 (met een minimum van 1 tot maximum meer dan 200). Bij illustratoren in hoofdberoep ligt het gemiddelde hoger: 47. *Losse opdrachten*, bijvoorbeeld voor educatieve uitgeverijen, tijdschriften, het web, etc., staan op het curriculum van zowat alle illustratoren uit ons onderzoek. Gemiddeld geeft men zo'n 570 opdrachten aan (met uitlopers tot meer dan 10000). Bij illustratoren in hoofdberoep ligt het gemiddelde op 2107. 55% kreeg al *commerciële opdrachten*, voornamelijk via een reclamebureau. Gemiddeld zijn dat er 332 (het maximum gaat boven de 2000), bij illustratoren in hoofdberoep is dat 609. 58% van de respondenten maakt ook *vrij werk*, gemiddeld zo'n 152 werken (ook weer met maxima boven de 2000). Opvallend is dat het aantal vrije werken bij illustratoren in hoofdberoep lager ligt: gemiddeld 76. Geïnterviewde illustratoren bevestigen dit, en noemen tijdsgebrek als voornaamste reden.

De deelnemende illustratoren werkten de voorbije 5 jaar voor gemiddeld 5 verschillende opdrachtgevers, 63% van de respondenten werkte voor minstens 3 verschillende opdrachtgevers. De meest genoemde zijn Vlaamse uitgeverijen, zij vertegenwoordigen 45% van het totaal aantal opdrachten. De gedrukte media staan in voor 13% van de opdrachten, particulieren voor 12% van het

aantal opdrachten. Buitenlandse uitgeverijen zijn goed voor 8% van de opdrachten; in dit verband wijst een aantal geïnterviewde illustratoren er op dat Nederlandse uitgeverijen erg correct en stipt zouden werken. De culturele en de commerciële sector zijn elk goed voor 8%, de openbare sector vertegenwoordigt 4%. Reclamebureaus zouden volgens geïnterviewde illustratoren tot 10 keer meer betalen voor opdrachten dan uitgeverijen, maar voor beginnende illustratoren zouden dit niet meteen de meest aantrekkelijke opdrachten zijn om hun carrière op te bouwen vanwege de negatieve bijklank die ‘commercieel’ werk – volgens velen ten onrechte – heeft. ‘Andere’ opdrachtgevers (2%) zijn bijvoorbeeld Waalse uitgeverijen, maar ook eigen beheer werd hier vermeld.

Grafiek 5: Wie waren de voorbije 5 jaar uw belangrijkste opdrachtgevers?

3.1.3 Meest opvallende cijfers

De gemiddelde **leeftijd** van de respondenten ligt lager dan bij andere deelgroepen van dit onderzoek. Geïnterviewde illustratoren bevestigen dat zelden of nooit iemand aan dit vak begint op latere leeftijd. De leeftijd van de respondenten is rechtstreeks gelinkt aan de lengte van hun loopbaan, die gemiddeld 13 jaar geleden startte.

Een **eerste opdracht** bekomen blijkt erg moeilijk. Vanuit de opleidingen zou men hier niet voldoende op voorbereid zijn. Geïnterviewde illustratoren raden aan een portfolio op te stellen, en die aan zo veel mogelijk uitgeverijen te bezorgen. Een (beginnend) illustrator moet pro-actief zijn, kunnen onderhandelen, zichtbaar zijn en een netwerk opbouwen.

Bijna alle respondenten genoten een grafische **opleiding**, 54% ging daarvoor naar de universiteit, 42% naar de hogeschool. Die specifieke opleiding is absoluut nodig volgens geïnterviewde illustratoren.

Niemand van de respondenten is alleenstaand met een of meer kinderen ten laste. 69% heeft een partner, 40% heeft een of meer kinderen ten laste.

Gemiddeld illustreren de respondenten bij 3 verschillende **genres**. Voor 47% is kinder- en jeugdliteratuur het primair genre, 25% illustreert in de eerste plaats voor educatieve/wetenschappelijke uitgaven en 13% werkt vooral voor kranten, dag-, week- en maandbladen. 11% illustreert hoofdzakelijk voor de reclamesector.

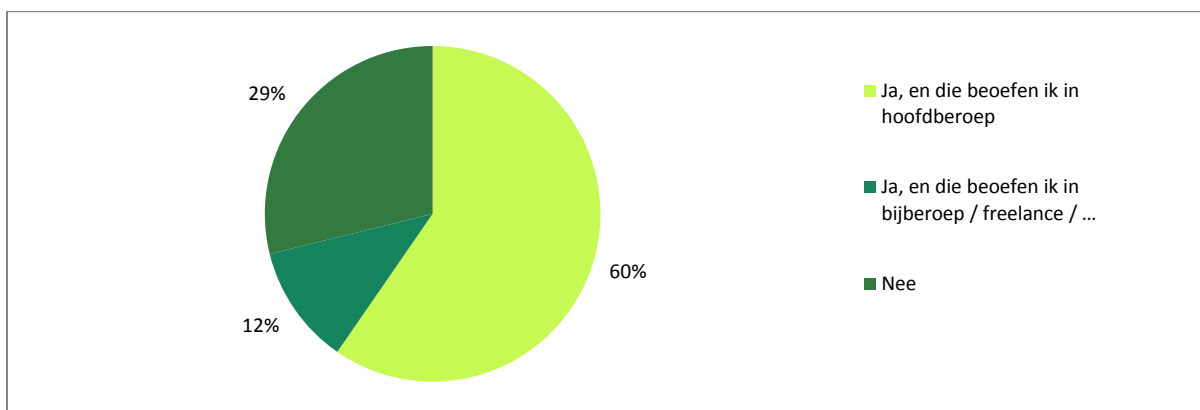
Bij het **aantal opdrachten** valt vooral op dat illustratoren in hoofdberoep méér boeken/poëziebundels/losse opdrachten/commercieel werk op hun palmares hebben, maar minder vrij werk, ten opzichte van de volledige groep respondenten.

De deelnemende illustratoren werkten de voorbije 5 jaar voor gemiddeld 5 verschillende opdrachtgevers. De meest genoemde zijn Vlaamse uitgeverijen, zij vertegenwoordigen 45% van het totaal aantal opdrachten, 8% gebeurde **in opdracht van** buitenlandse uitgeverijen. De gedrukte media en particulieren zijn goed voor respectievelijk 13% en 12% en de culturele en commerciële sector elk 8%. De openbare sector vertegenwoordigt 4%.

3.2 Professionele activiteiten en tijdsbesteding

3.2.1 Professionele activiteiten

72% van de respondenten heeft andere beroepsactiviteiten naast het illustreren, 60% doet dat in hoofdberoep, 12% in bijberoep of freelance. 29% beoefent geen ander beroep naast het illustreren.

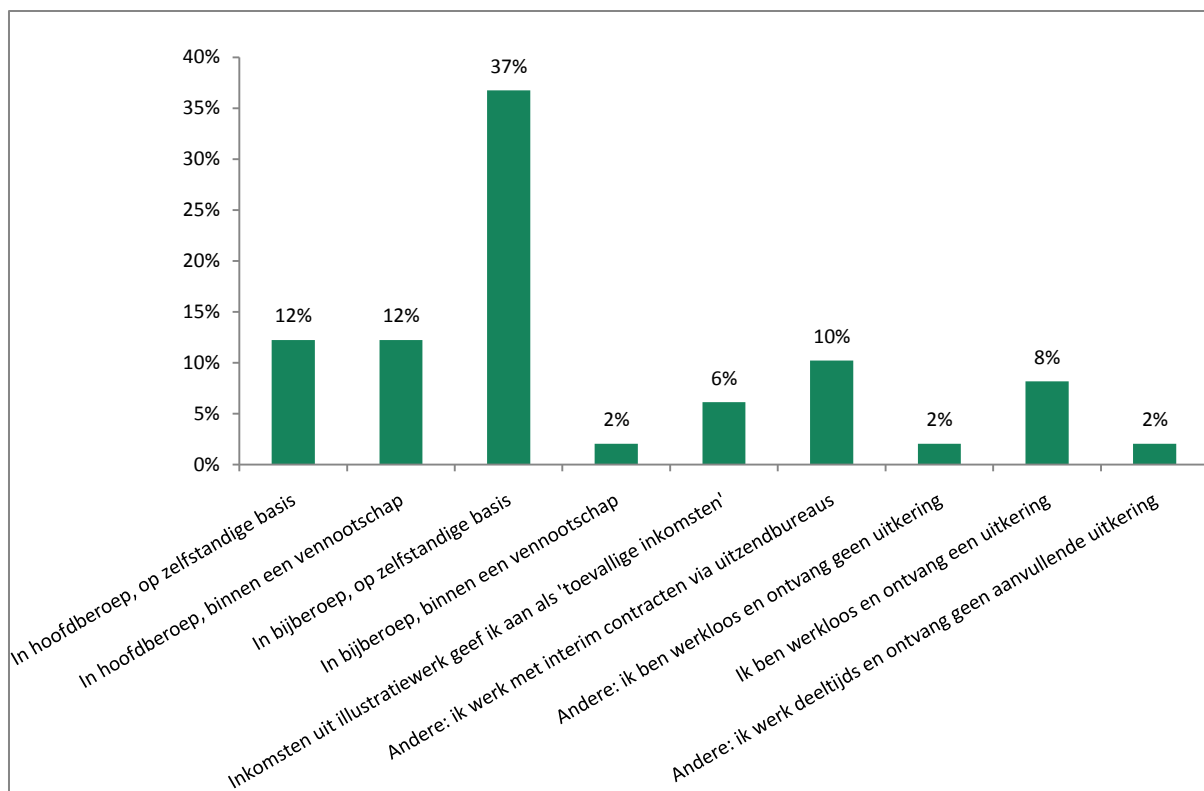
Grafiek 6: Oefent u nog andere betaalde beroepsactiviteiten uit naast uw illustratiewerk?

Het meest aangenomen **sociaal statuut** is dat van zelfstandige in bijberoep (39%), 24% werkt als zelfstandige in hoofdberoep. Opmerkelijk bij deze zelfstandigen in hoofdberoep is dat 83% van hen

een partner heeft en dat bijna de helft (42%) ouder is dan 44. Geïnterviewde illustratoren bevestigen dat voor jongere collega's de stap naar een zelfstandig statuut voor velen te veel risico inhoudt.

Wanneer in de startjaren inkomsten uit illustratiewerk onregelmatig zijn, kunnen die in de aangifte inkomstenbelasting aanvankelijk aangegeven worden als 'toevallige inkomsten', 6% maakt gebruik van deze regeling. Na enkele jaren zal de fiscus het 'toevallige' karakter verwerpen en deze inkomsten als 'baten van andere winstgevende activiteiten' gaan belasten alsook opleggen om het sociaal statuut van zelfstandige in bijberoep aan te nemen.

Inkomsten uit auteursrechten op illustratiewerk worden in principe als 'roerende inkomsten' belast aan 15% mits die inkomsten lager zijn dan 51.290 euro. 21% zegt inkomsten uit auteursrechten op die manier aan te geven. Op inkomsten uit auteursrechten zijn geen sociale bijdragen verschuldigd. Aanvullend geldt op de eerste 14.000€ van zulke inkomsten een forfaitaire kostenaf trek van 50%, voor inkomsten tussen 14.000€ en 28.000€ een forfaitaire kostenaf trek van 25%. Dit fiscale tarief geldt enkel voor uitbetalingen aan natuurlijke personen. Inkomsten uit auteursrechten die uitbetaald worden via een vennootschap worden belast als beroepsinkomsten en verliezen het voordeelstatuut van roerende inkomsten.

Grafiek 7: Onder welk sociaal statuut beoefent u uw illustratiewerk?

3.2.2 Tijdsbesteding en nevenactiviteiten

De respondenten uit het onderzoek werken gemiddeld 42 **uren per week**. Bij de illustratoren in hoofdberoep wordt dat 50 uren, bij illustratoren in bijberoep 40 uren. Die tijd gaat naar literair werk, commerciële illustraties, vrij werk, workshops en/of ander vergoed werk, de verdeling als volgt:

Illustratoren die in het *literaire genre* werken (75% van de respondenten) besteden gemiddeld 46% van hun werktijd, of 18,5 uren per week, hieraan. Bij illustratoren in hoofdberoep is dit 26 uren (52% van de werktijd), in bijberoep 17 uren (42% van de werktijd).

Commerciële illustraties staan op de agenda van 51% van de respondenten, en nemen gemiddeld 26,5% in, goed voor zo'n 12 uren van de totale werktijd. In hoofdberoep besteden illustratoren hier gemiddeld 23 uren aan (46% van de werktijd), in bijberoep gemiddeld 4 uren (10% van de werktijd).

Zowat de helft van de respondenten (56%) spendeert gemiddeld 20%, of 7 uren, van hun werktijd aan *vrij werk*. Ook in hoofd- en bijberoep ligt het gemiddelde op 7 uren, respectievelijk 15% en 18% van de werktijd.

Illustratoren die ook *lesgeven over het illustreren* (34%) besteden daar 13,6% van hun tijd, of zo'n 5 uren, aan. In hoofdberoep wordt dat 6 uren (12% van de tijd), in bijberoep 3 uren (7% van de tijd).

Illustratoren die nog *ander vergoed werk* hebben (69%), besteden daar gemiddeld 23 uren per week aan, goed voor 53% van hun totale werktijd. Bij illustratoren in bijberoep is dat 51%, of zo'n 20 uren.

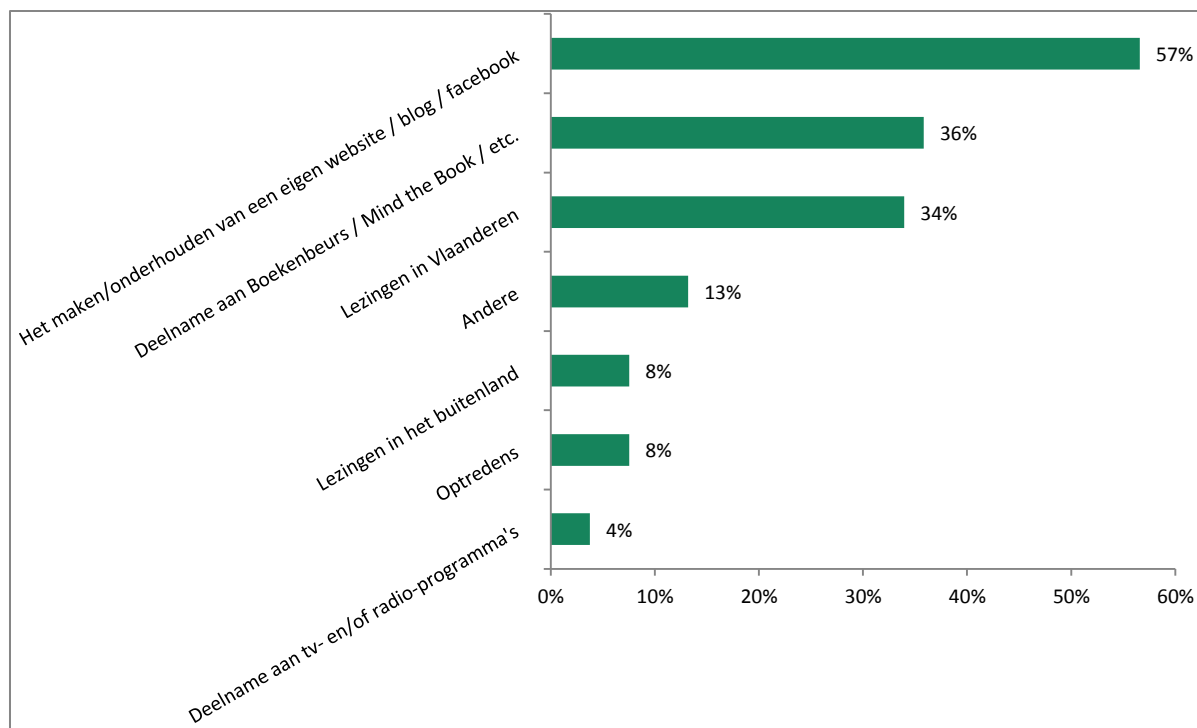
17% van de illustratoren uit het onderzoek beoefent geen **literaire nevenactiviteiten**, de andere 83% kruise gemiddeld 2 verschillende literaire nevenactiviteiten aan. De meest genoemde is het maken/onderhouden van een eigen website/blog/facebook (57%). Zo'n eigen website is cruciaal als uithangbord voor een illustrator, het geeft potentiële opdrachtgevers in enkele klikken een beeld van hun stijl. Tegelijkertijd is er een keerzijde aan het online plaatsen van eigen werk. Goede ideeën worden immers makkelijk overgenomen. Sommige geïnterviewde illustratoren raden daarom aan alleen reeds gepubliceerd werk online zichtbaar te maken. Anderzijds geeft het online zetten van *work in progress* wel mogelijkheid tot respons en kan het een trigger zijn om door te klikken naar de website van een illustrator. Facebook wordt ook gebruikt als een communicatieplatform waar met collega-illustratoren overlegd kan worden. Maar omdat ook uitgeverijen hier steeds meer aanwezig zijn, kan een actief online profiel mond-aan-mond reclame zeker in de hand werken. Een doordacht gebruik van de mogelijkheden op facebook, twitter, Flickr, LinkedIn etc. is dus cruciaal.

Ook al komt er meer en meer focus op het digitale, het belang van gedrukte uitgaven mag daarom niet onderschat worden. Aanwezig zijn in de boekhandel is nog steeds een niet te onderschatten visitekaartje.

36% neemt deel aan evenementen als de Boekenbeurs/Mind the Book etc. Deze kunnen erg belangrijk zijn om professionele contacten te leggen en nieuwe opdrachten aan te trekken, vooral de door VIC georganiseerde portfoliodag wordt in dit verband vermeld. Het zijn voornamelijk educatieve en wetenschappelijke uitgeverijen die nieuw talent zoeken op deze dag. Illustratoren zijn vooral aanwezig op vraag van de uitgeverij, maar merken niet meteen een stijging in verkoop of het aantrekken van nieuwe opdrachtgevers. Ook de internationale kinderboekenbeurs in Bologna komt vaak ter sprake tijdens interviews, die blijkt erg belangrijk om professionele contacten te leggen.

Een derde van de respondenten (34%) geeft lezingen. Richtprijzen die hiervoor genoemd worden tijdens gesprekken gaan van 175 tot 250€, exclusief onkosten. Bij 2 lezingen op 1 dag gaat dat tot 300 à 400€. Lezingen zouden wel een sterke rechtstreekse invloed hebben op de verkoop.²

Bij 'andere' (13%) worden andere vormen van grafisch werk en vormgeving genoemd, maar ook workshops.

Grafiek 8: Welke literaire nevenactiviteiten beoefent u naast het illustreren? (N=44, meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 2 antwoorden opgegeven)

² Tijdens vorige fases van het onderzoek bleken lezingen, vooral voor auteurs in hoofdberoep, een cruciale bron van inkomsten – hier is het beeld minder eenduidig. Voor een aantal illustratoren zijn lezingen financieel belangrijk, maar dit is geen algemene conclusie.

3.2.3 Meest opvallende cijfers

72% van de respondenten heeft **andere beroepsactiviteiten** naast het illustreren, 60% beoefent dit ander werk in hoofdberoep.

Het meest aangenomen **sociaal statuut** van de illustratoren uit dit onderzoek is dat van zelfstandige in bijberoep (39%). Ook tijdens gesprekken blijkt dit vaak de meest comfortabele manier om het beroep uit te oefenen. De deeltijdse job brengt zowel financiële als sociale zekerheid met zich mee, maar daarnaast blijft er tijd voor het illustreren. 24% werkt als zelfstandige in hoofdberoep, de meesten onder hen hebben een partner die hun beroepskeuze steunt, en vaak zijn ze ouder dan 44 jaar.

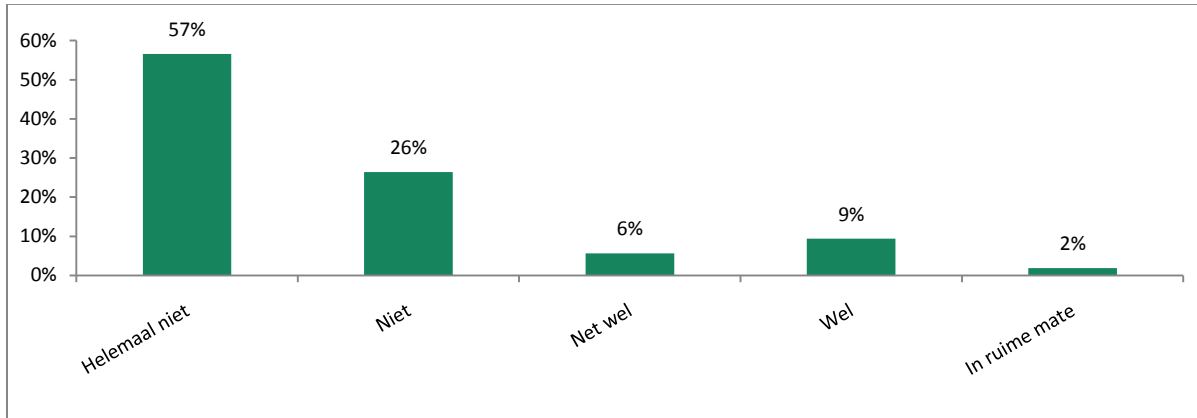
Inkomsten uit auteursrechten op illustratiewerk blijven belast aan 15%, mits deze inkomsten lager zijn dan 51.290 euro per jaar. 21% maakt gebruik van deze regeling, die alleen voor natuurlijke personen geldt, niet voor vennootschappen.

Een gemiddelde **werkweek** van de respondenten beslaat 42 uren, waarvan gemiddeld ongeveer de helft besteed wordt aan het illustreren in het literaire genre. Commerciële illustraties nemen gemiddeld 26% van de werktijd in, maar dit gemiddelde wordt omhoog getrokken door de illustratoren in hoofdberoep, die hier zowat de helft van hun werktijd mee bezig zijn. Vrij werk is goed voor een vijfde van de werktijd, en illustratoren die ook lesgeven over hun vak, zijn daar zo'n 5 uren per week mee bezig. Ander vergoed werk neemt vaak meer dan de helft van de werktijd in.

Literaire nevenactiviteiten staan op de agenda van 83% van de respondenten. De meest genoemde is het maken/onderhouden van een eigen website/blog/facebook. Een gepubliceerd boek in de boekhandel blijft natuurlijk een van de mooiste visitekaartjes, maar een eigen website en/of een actief online sociaal profiel zijn een cruciaal uithangbord voor een illustrator. Activiteiten zoals de Boekenbeurs, en dan vooral die in Bologna, kunnen ook erg belangrijk zijn om professionele contacten te leggen. Een derde van de respondenten geeft ook lezingen.

3.3 Inkomsten

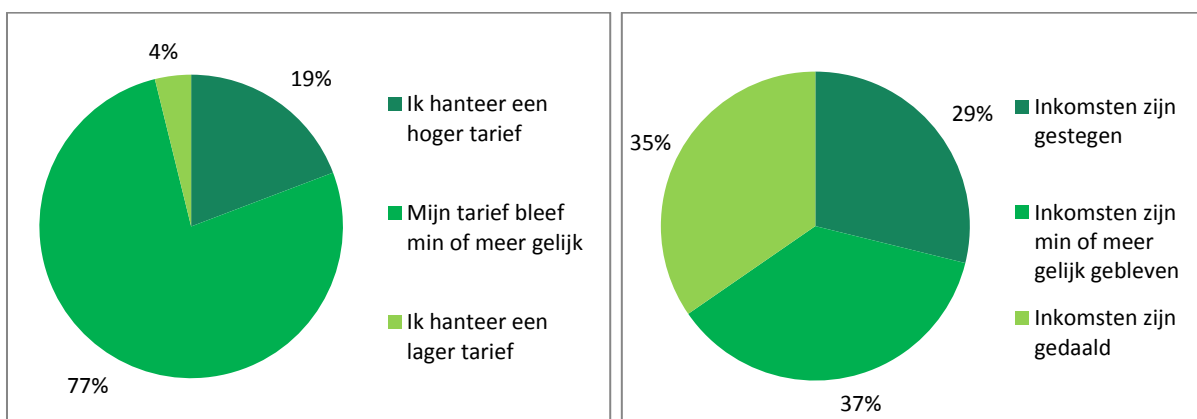
83% van de respondenten kan naar eigen verklaring niet tot helemaal niet rondkomen met de inkomsten uit illustratiewerk. Van de 83% die niet kan rondkomen, zegt 61% (N=27) dat wel te willen.

Grafiek 9: Volstaat uw inkomen uit uw illustratiewerk om rond te komen?

Drie vierde van de illustratoren uit dit onderzoek (77%) hanteert nog steeds hetzelfde **tarief** als 3 jaar geleden. Toch zegt 35% dat hun inkomen uit illustratiewerk de voorbije 3 jaar gedaald is. Er is ook 4% die nu een lager tarief hanteert als 3 jaar geleden. 29% merkt een stijging in hun inkomsten op, terwijl 19% een hoger tarief hanteert.

Geïnterviewde illustratoren bevestigen dat tarieven al erg lang dezelfde gebleven zijn, maar dat veel opdrachtgevers de tarieven naar beneden duwen. Sommigen halen de crisis aan als reden, anderen verwijzen naar een mindere verkoop van abonnementen waardoor het budget verkleint, ... Geïnterviewde illustratoren vrezen dat deze trend zich verder zal zetten.

Grafiek 10, links: Hoe is uw tarief voor illustratieopdrachten geëvolueerd de voorbije 3 jaar?

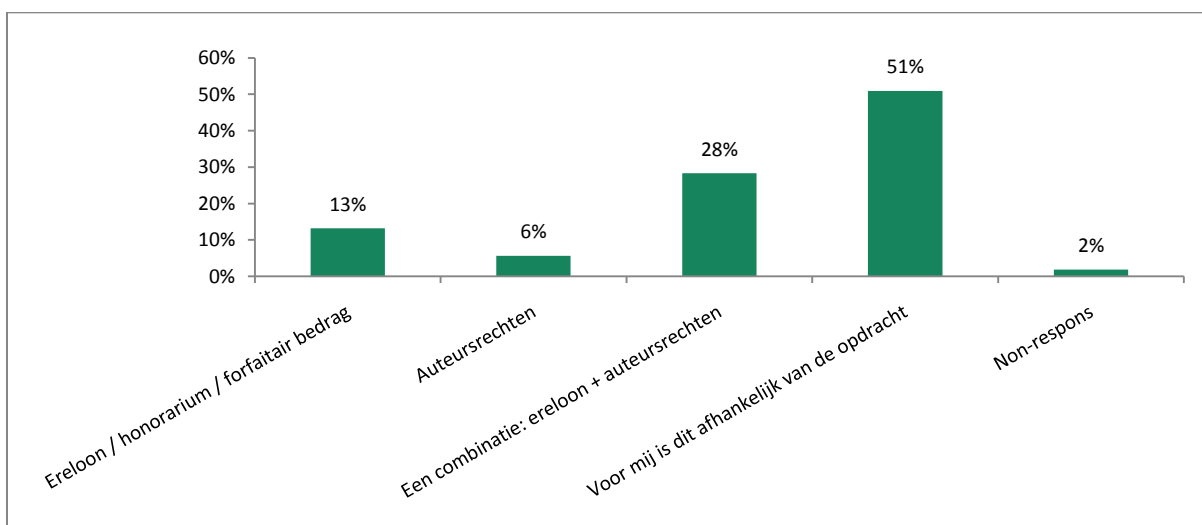
Grafiek 11, rechts: Hoe zijn uw inkomsten uit uw illustratiewerk geëvolueerd de voorbije 3 jaar?

3.3.1 Inkomsten uit illustratiewerk

Tot op heden is er geen modelcontract voor illustratoren. Er zijn ook geen gebruikelijke/vaste tarieven waar illustratoren zich kunnen op beroepen en/of moeten aan houden. Sofam publiceerde wel een tarievenlijst van de reproductie- en gebruiksrechten voor werken van de visuele kunsten. Die tarieven zijn weliswaar bekend bij illustratoren, maar in praktijk zouden ze onrealistisch hoog liggen en weigeren opdrachtgevers die toe te passen. Voor beginnende illustratoren is het in ieder geval moeilijk niet te bezwijken onder de druk om voor een te laag tarief een opdracht te aanvaarden. Bovendien is er de vraag hoe illustratoren het liefst vergoed willen worden voor hun werk. Daarover lijkt geen eensgezindheid te bestaan: 51% geeft aan dat dit afhankelijk is van opdracht tot opdracht. 28% vindt een combinatie van ereloon en auteursrechten de beste manier, terwijl 13% een voorkeur heeft voor vergoeding via een vast honorarium. Bij de illustratoren in hoofdberoep verkiest 41,6% vergoed te worden via een combinatie van auteursrechten en honorarium, voor 25% is het afhankelijk van de opdracht en 25% verkiest een ereloon per opdracht.

Sommige geïnterviewde illustratoren leggen uit dat zij bij een grote opdracht die lange tijd in beslag neemt, liever vergoed worden via een vast bedrag, idealiter in de vorm van een niet-terugvorderbaar voorschot. Omdat royalty's jaarlijks afgerekend worden, zouden ze anders te lang moeten wachten op een onzeker bedrag, vermits dit afhankelijk is van de gerealiseerde verkoop. In andere gevallen lijkt een combinatie van een honorarium met royalty's de geprefereerde manier van verloning.

Vergoeding via auteursrechten kan volgens sommigen een aanzet zijn om extra goed werk te maken. Als een illustrator niets meer kan ontvangen bovenop het forfaitair honorarium, zal zij of hij misschien niet noodzakelijk haar/zijn beste werk afleveren. Dan berekent men eerder hoeveel tijd ze aan de opdracht kunnen/willen wijden voor het voorgestelde honorarium.

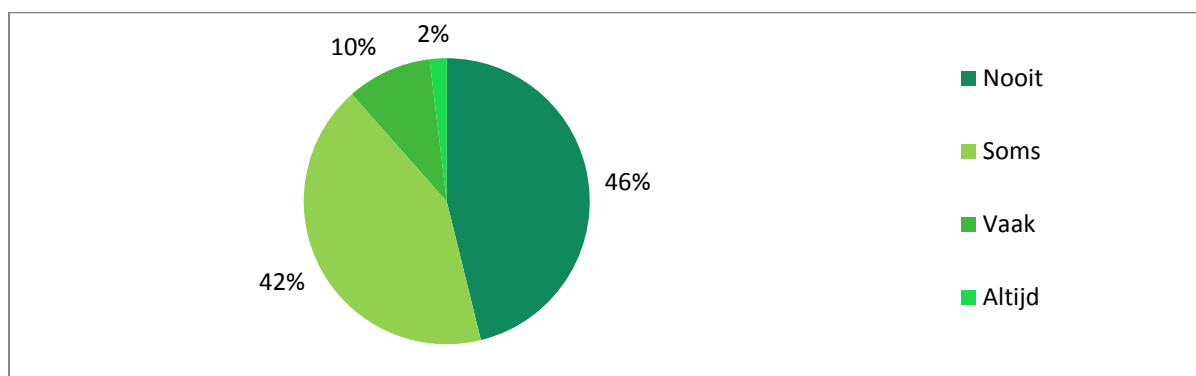
Grafiek 12: Hoe verkiest u vergoed te worden voor uw illustraties?

A. Honorarium en royalty's

85% (N=45) van de respondenten gaf een gemiddeld jaarlijks netto-inkomen uit **honorarium en royalty's** voor de voorbije 3 jaar: zij ontvingen jaarlijks gemiddeld 6.179€ (met een minimum van 250€ tot maximum zo'n 40.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen gemiddeld 15.776€ per jaar, bij illustratoren in bijberoep wordt dat gemiddeld 4.697€ per jaar.

Bijna de helft van de respondenten (46%) ontvangt nooit een **aanvullende vergoeding** voor de verkoop van exemplaren van hun werk naast het basishonorarium. Wanneer dat wel gebeurt, is meestal sprake van een 5% – 5% verdeling van de royalty's tussen auteur en illustrator. Die 5% op verkoopprijs exclusief BTW die dit oplevert, is voor illustratoren het minimum. Maar bij een goede onderhandeling is het niet ongewoon dat de illustrator aanvankelijk 7% ontvangt, en de auteur 3%, bij herdruk wordt de verdeling dan 6-4% of 5-5%, telkens op de verkoopprijs exclusief BTW.

Grafiek 13: Ontvangt u voor uw illustratiewerk naast uw basishonorarium ook aanvullende vergoedingen voor de verkoop van exemplaren van uw werk?

Het **honorarium bepalen** kan verschillen van opdracht tot opdracht. Proefillustraties bijvoorbeeld worden vaak gevraagd, maar zelden betaald. Vergoed worden via royalty's voor prentenboeken is een risico waar je als illustrator in moet stappen. Er wordt dan meestal wel een niet-terugvorderbaar voorschot op die royalty's uitbetaald, maar hoogst waarschijnlijk blijft het daarbij omdat de boeken zelden verder geraken dan een eerste druk waardoor de royalty's op de reële verkoop lager zijn dan het voorschot. Zo'n voorschot, bijvoorbeeld voor een prentenboek, ligt bij sommige uitgeverijen vast op 1.000 à 1.200€.

Wanneer het snel en goedkoop moet, worden illustraties digitaal gemaakt. Voor bepaalde educatieve en/of wetenschappelijke opdrachten wordt vaak zo gewerkt. Wanneer een vast bedrag vooropgesteld wordt, bepaalt de illustrator aan de hand van dat bedrag hoeveel tijd hij/zij in de opdracht steekt. Dit is vooral het geval bij de meeste grote maandbladen, waar gelijkaardige opdrachten in dezelfde grootteorde vergoed worden.³ Ook bij commerciële opdrachten wordt

³ Dit vast bedrag kan weliswaar gefactureerd worden als "Auteursrechten voor eenmalig gebruik van de illustratie".

meestal met een vast honorarium gewerkt, maar daarboven kan nog sprake zijn van een forfaitaire afkoop van de rechten.

Voor andere opdrachten wordt vaak een offerte gevraagd, waarover in meer of mindere mate onderhandeld kan worden. Er is een bovengrens aan wat je kunt vragen voor een opdracht, maar dat tarief is zeker ook gelinkt aan je marktwaarde als illustrator. Idealiter wordt het tarief bepaald aan de hand van een uurloon of dagloon. Geïnterviewde illustratoren bevestigden dat materiaalkosten daarin niet (meer) gerekend worden. Het werk inscannen is weliswaar een extra kost geworden, maar daartegenover staat dat (bijna) alle verzendingskosten weggevallen zijn. Het uurloon varieert van ongeveer 35€ tot zo'n 60€, of zo'n 300 à 400€ per dag. Bij een minder ervaren illustrator kan dit tarief lager liggen, omdat zij vaak nog meer tijd in de illustratie moeten steken. Anderzijds werken beginnende illustratoren soms ook voor een te laag tarief, om een portfolio te kunnen opbouwen.

B. Auteursrechten: reprografierecht en leenrecht

Reprografierechten zijn een collectief auteursrecht dat geïnd wordt door Reprobel en uitbetaald wordt aan auteurs en vertalers door beheersvennootschappen als Sabam, SACD/SCAM, SOFAM, etc. Dit zijn auteursrechtelijke heffingen op kopieertoestellen en op kopieën. Leenrecht, de vergoeding voor openbare uitlening, wordt geïnd door Reprobel, de uitbetaling gebeurt door de beheersvennootschap waarbij de illustrator is aangesloten.

Grote bedrijven durven al eens afdwingen dat afstand gedaan moet worden van deze nevenrechten. Maar vooral bij wetenschappelijke en/of educatieve uitgaven – die op grote oplages verspreid worden – kunnen deze rechten een substantieel inkomen vormen. En hoe groter je oeuvre wordt, hoe meer repro- en leenrechten je ontvangt. Al kunnen die inkomsten na een tijd ook weer dalen, omdat oudere boeken niet meer worden meegenomen in de berekeningsbasis voor de verdeeltabellen.

53% van de respondenten (N=28) gaf een jaarlijks gemiddeld ontvangen bedrag op voor reprografie- en leenrechten, bekeken over de voorbije 3 jaar: 1.337€, gaande van minder dan 100€ tot een kleine 10.000€ per jaar. Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks gemiddeld 2.807€, bij illustratoren in bijberoep wordt dat gemiddeld 887€.

De andere 47% van de respondenten ontving de voorbije 3 jaar geen vergoeding voor reprografierecht en leenrecht. Gesprekken met illustratoren bevestigden dat velen onvoldoende op de hoogte zijn van hun rechten, en zich nog niet aangesloten hebben bij een rechtenmaatschappij.

C. Subsidies en beurzen

Het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL) kreeg in het Vlaamse letterenbeleid een centrale rol toebedeeld. Omdat het VFL kwaliteitsvolle illustraties als een wezenlijk literair onderdeel beschouwt van een literair werk, richt het VFL zijn ondersteuningsbeleid voor auteurs ook op de illustratoren van die boeken. Deze kunnen dan ook een werkbeurs aanvragen. De werkbeurs bedraagt minimaal 4.500€, maximaal 20.000€ en is belastingvrij. Voor deze regeling geldt een inkomensplafond. Er zijn ook productiesubsidies voor uitgeverijen van boeken waarvan zowel de tekst als de illustraties kunnen worden ondersteund. Daarnaast kan ook een stimuleringsbeurs aangevraagd worden door auteurs/illustratoren die recent hun eerste boek gepubliceerd hebben. De stimuleringsbeurs bedraagt minimaal 3.500€ en maximaal 10.000€. Voor deze regeling geldt geen inkomensplafond. Aan debuterende illustratoren wordt doorgaans een beurs van 3.500€ toegekend.

Alle werkbeursaanvragen van illustratoren worden (ook) beoordeeld door de Adviescommissie kinder- en jeugdliteratuur (ook die voor niet geïllustreerde kinderboeken), omdat in die commissie de expertise met betrekking tot illustratiewerk zit. Werkbeursaanvragen van illustratoren worden beoordeeld zoals andere werkbeursaanvragen, op volgende criteria:

- 1) De literaire en artistieke kwaliteit van het werk gepubliceerd in de voorbije jaren, met extra aandacht voor het meest recente werk.
- 2) De oeuvre-opbouw en de literaire persoonlijkheid van de illustrator.
- 3) De wijze waarop vroegere werkbeurzen zijn aangewend.
- 4) De doorzichtigheid en de overtuigingskracht van het ingediende werkplan.
- 5) Andere relevante criteria die van belang zijn bij het beoordelen van een aanvraag.

Specifiek voor prentenboeken/illustraties gelden volgende bijkomende criteria:

- 1) De grafische kwaliteit en de artistieke evolutie in het werk van de illustrator, met andere woorden, de kwaliteit en de authenticiteit van de illustratie zoals die vorm krijgt door een bijzondere toepassing van techniek, stijl, compositie en kleur;
- 2) De creatieve dialoog tussen tekst en illustratie. De relevante interpretatie van de tekst. De mate waarin de tekening de waarde, de sfeer en de stijl van de tekst weet te vangen, te versterken en uit te breiden en waarin ze tegelijkertijd als volwaardige grafische vorm standhoudt;
- 3) De esthetische en inhoudelijke meerwaarde van de illustratie die afhankelijk van de doelgroep waarvoor ze bestemd is ruimte laat voor een persoonlijke exploratie van tekst en beeld op verschillende emotionele en intellectuele niveaus.

De werkbeurzen worden op jaarbasis toegekend, maar op basis van het inkomensplafond⁴ worden niet alle toegekende beurzen volledig uitbetaald. In 2012 kende het VFL 1.005.000€ toe aan werkbeurzen voor literaire auteurs en illustratoren. 19,7% van dat bedrag, of 79 van de 402 eenheden, werd toegekend aan illustratoren.

Het Nederlands Letterenfonds kent geen beurzen toe aan illustratoren. In Nederland is het ondersteuningsbeleid voor illustratiewerk immers niet bij literatuur ondergebracht, wel bij beeldende kunst, met name bij het Mondriaan Fonds, dat weliswaar overlegt met het Nederlands Letterenfonds. In de praktijk betekent dit dat het ondersteuningsbeleid voor prentenboeken in Vlaanderen sterker ontwikkeld is dan in Nederland.

36% van de respondenten (N=19) ontving de voorbije 3 jaar minimaal 1 jaar een subsidie. Zij kregen gemiddeld 4.767€ per jaar (met maxima boven 10.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen de voorbije 3 jaar jaarlijks gemiddeld 9.733€, illustratoren in bijberoep 3.456€. De genoemde bedragen zijn de effectief uitbetaalde beurzen, en kunnen dus afgetopt zijn door de toepassing van het inkomensplafond. Illustratoren bevestigen dat de subsidies voor hen zeker een fundamentele houvast zijn.

D. Literaire prijzen en andere (zoals lezingen)

In 2010 werd voor het laatst de Gouden Uil uitgereikt, bij het winnende kinder- en jeugdboek werd het prijsgeld verdeeld onder auteur en illustrator(en). De vernieuwde Gouden Boekenuil richt zich niet meer op kinder- en jeugdboeken.

Boek.be organiseert jaarlijks de uitreiking van de Boekenleeuw, een prijs voor het beste kinder- of jeugdboek van een Vlaamse auteur, en de Boekenpauw:

Het mooist geïllustreerde kinder- of jeugdboek van een Vlaamse illustrator wordt bekroond met de Boekenpauw, goed voor 2.500€ en een gouden speld voor de laureaat. Daarnaast kan de jury ook Boekenpluimen uitreiken als aanmoedigingsprijs. De laureaten ontvangen een zilveren speld.⁵

De Picturale, een tweejaarlijks festival in Ronse, bekroont een illustrator met een solotentoonstelling en muurillustratie in de stad onder de noemer 'Grote Prijs'. Daarnaast zijn er publieksprijzen voor gevestigde en beginnende illustratoren en een startersprijs (het illustreren van een publicatie bij een bekende uitgeverij).

---

⁴ Het inkomensplafond is bepaald op een individueel netto-belastbaar jaarinkomen van 39.200€.

⁵ Zie www.boek.be/actie/boekenleeuw-en-boekenpauw-2012

De Leeswelp en VIC geven getalenteerde maar nog onbekende illustratoren een forum via de illustratiewedstrijd 'Goed voor druk'. Jonge illustratoren met carrièreplannen in de jeugdliteratuur worden uitgenodigd om hun portfolio op te sturen. Illustratoren met de Belgische nationaliteit, die maximum één jeugdboek publiceerd bij een reguliere uitgever komen in aanmerking.

In Nederland kent men al lang het Zilveren en Gouden Penseel: de Penseeljury kan elk jaar twee uitgaven van Nederlandse illustratoren bekronen met een Zilveren Penseel. Daarnaast wordt jaarlijks één Gouden Penseel toegekend aan het best geïllustreerde boek door een Nederlandse illustrator. Al zijn op dit reglement al uitzonderingen gemaakt voor Vlaamse illustratoren. Niet-Nederlandse illustratoren komen jaarlijks in aanmerking voor het Gulden Palet. Aan zowel het Gulden Palet als aan het Gouden Penseel is een prijs van 1.500€ verbonden. Daarnaast bestaat er in Nederland sinds 2006 een oeuvreprijs, genoemd naar Max Velthuis. De prijs is goed voor 60.000€ en wordt eens om de 3 jaar uitgereikt.

In de Verenigde Staten is er de *Communication Arts Illustration Annual*, een uitgave die jaarlijks grafisch werk bekroont en publiceert. Al moet je in dit geval betalen om illustraties in te sturen, en nog eens betalen indien een geselecteerde illustratie gedrukt wordt in de catalogus.

3 illustratoren uit het onderzoek ontvingen de voorbije 3 jaar een prijs, goed voor gemiddeld 1.433€ per jaar.

49% van de respondenten heeft ook bronnen van inkomsten uit andere werkzaamheden gerelateerd aan het illustreren, bijvoorbeeld lezingen. De voorbije 3 jaar was dat goed voor gemiddeld 1.384€ per jaar (met minima van 75€ tot maximum 8.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks gemiddeld 3.394€, illustratoren in bijberoep gemiddeld 1.144€. Voor een aantal illustratoren is dit zeker een belangrijke bron van inkomsten, al kan dit niet doorgetrokken worden voor alle illustratoren. De richtprijs voor lezingen bedraagt zo'n 175 tot 250€, exclusief onkosten en vervoer.

3.3.2 Andere bronnen van inkomsten

Een kleine minderheid (6%) van de illustratoren uit het onderzoek heeft geen andere bronnen van inkomsten naast het illustreren. De andere 94% duidde gemiddeld 1,3 andere bronnen van inkomsten aan. **Ander vergoed werk**, vooral in het onderwijs en de privé-sector, was de voorbije 3 jaar een bron van inkomsten voor 67% van de respondenten. Gemiddeld ontvingen zij 11.706€ per jaar, voor een kwart van de respondenten (25%) gaat het om een fulltime loon.

Vooraf lesgeven wordt ook tijdens gesprekken met illustratoren genoemd. Velen doen het, en nog meer willen het doen, vooral omwille van de financiële zekerheid, het sociale aspect en de structuur die het kan bieden.

28% rekt op het inkomen van hun partner.⁶

Grafiek 14: Welke bronnen van inkomsten hebt u, naast uw illustratiewerk? (meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 1,3 antwoorden opgegeven)

3.3.3 Overzicht

Bij de illustratoren met partner, staat 17% in voor de helft of meer van het gezinsinkomen. Dat kan volgens sommige illustratoren verklaard worden door het aantal mensen dat illustreert in bijberoep. Zij hebben immers vaak een vast inkomen naast het illustratiewerk, maar worden gedwongen om aanvullend het statuut van zelfstandige in bijberoep aan te nemen inclusief de daaraan gelinkte sociale bijdragen. Door dit statuut kunnen ze wel beroepsgerichte kosten inbrengen.

⁶ Ook in de vorige fases van dit onderzoek bleek dat de keuze om (voltijds) auteur/vertaler te zijn vaak zowel emotioneel als financieel ondersteund wordt door een partner met een stabiel inkomen.

Tabel 1: Wat is het aandeel van uw persoonlijk inkomen in uw totaal gemiddeld gezinsinkomen?

	< 30%	30 tot 50%	50 tot 75%	75 tot 100%	Non-respons
Alleenstaand, zonder kinderen ten laste	1	-	1	14	-
Gehuwd / samenwonend, zonder kinderen ten laste	7	6	1	-	1
Gehuwd / samenwonend, met kind(eren) ten laste	5	7	6	2	2
Totaal	13 (24,5%)	13 (24,5%)	8 (15%)	16 (30,2%)	3 (5.6%)

Gemiddeld heeft een illustrator uit ons onderzoek een inkomen van 1.143€ per maand uit haar of zijn illustratiewerk, zonder subsidie wordt dat 746€ per maand. Een illustrator in hoofdberoep ontvangt volgens onze respondenten gemiddeld **2.643€ per maand** voor haar of zijn illustratiewerk, of 1.831€ zonder subsidie. In bijberoep wordt dat 849€ netto per maand, of 561€ zonder subsidie.

Tabel 2: Wat waren uw gemiddelde netto-ontvangsten uit illustratiewerk de voorbije 3 jaar? (in euro per jaar)

	Illustratoren (N=53)	Illustratoren in hoofdberoep (N=12)	Illustratoren in bijberoep (N=18)
Honorarium en royalty's	6.179	15.776	4.697
Auteursrechten: reprografie- en leenrecht	1.337	2.807	887
Subsidies en beurzen	4.768	9.733	3.456
Literaire prijzen en andere (zoals lezingen)	1.433	3.394	1.144
Jaarlijks gemiddeld inkomen	13.717	31.710	10.184
Maandelijks gemiddeld inkomen met subsidie	1.143	2.643	849
Maandelijks gemiddeld inkomen zonder subsidie	746	1.831	561

Illustratoren die nog ander werk hebben (N=36), ontvingen daar gemiddeld 11.706€ per jaar voor. Bij illustratoren in hoofdberoep wordt dat 8.459€, bij illustratoren in bijberoep 13.851€.

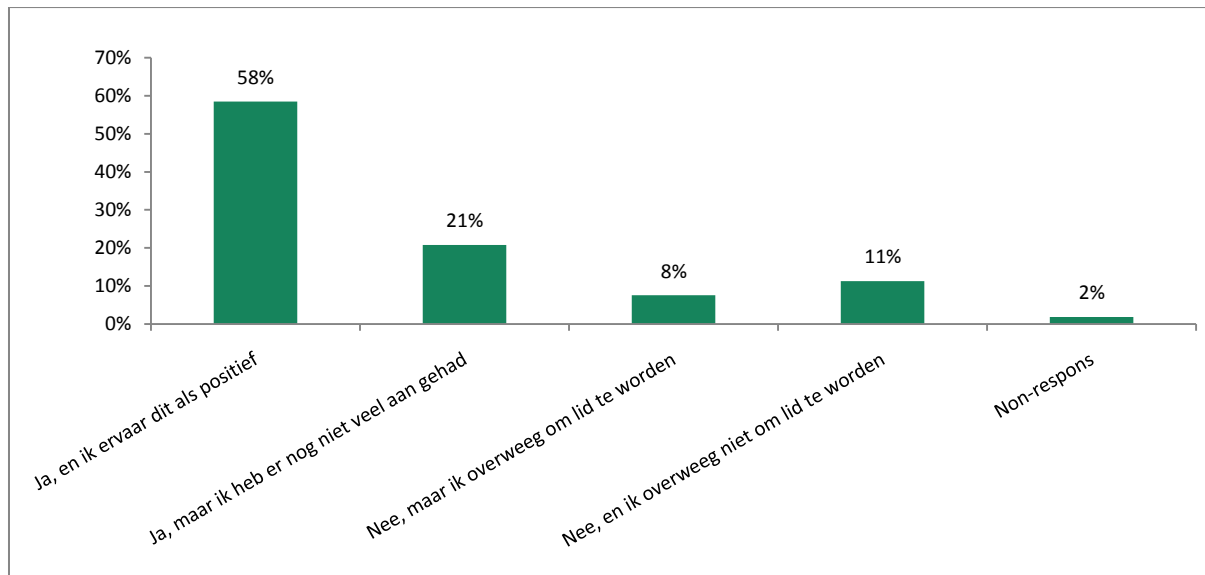
Tabel 3: Wat waren uw gemiddelde netto-ontvangsten uit ander werk de voorbije 3 jaar? (in euro per jaar)

	Illustratoren (N=36)	Illustratoren in hoofdberoep (N=5)	Illustratoren in bijberoep (N=11)
Ander vergoed werk	11.706	8.459	13.851

Een ruime helft van de respondenten (58%) is lid bij de Vlaamse Illustratoren Club (VIC) en ervaart dit positief, hun lidmaatschap heeft hen bijvoorbeeld al aan opdrachten geholpen, en men apprecieert de activiteiten die georganiseerd worden. 21% is lid, maar heeft er nog niet veel aan gehad, terwijl 8% overweegt om lid te worden. 11% zegt dit niet te overwegen. 11% zegt dit niet te overwegen. 11% zegt dit niet te overwegen. 11% zegt dit niet te overwegen.

Volgens geïnterviewde illustratoren zou VIC nog meer een aanspreekpunt kunnen zijn voor beginnende illustratoren, vooral op vlak van onderhandelen en tarieven. Maar daarvoor is het belangrijk dat ook meer ervaren illustratoren, die knowhow hebben opgedaan, lid blijven om hun kennis en ervaring te kunnen delen en zo het professionalisme en de weerbaarheid van alle Vlaamse illustratoren te verhogen.

Om internationaal opgepikt te kunnen worden, is lidmaatschap ook een goeie start; buitenlandse opdrachtgevers zouden hun zoektocht immers vaak op de site van VIC starten.

Grafiek 15: Bent u lid bij de VIC?

3.3.4 Meest opvallende cijfers

Geïnterviewde illustratoren merken op dat al dan niet kunnen **rondkomen** sterk afhankelijk is van welk budget je nodig hebt, maar toch zegt 83% van de respondenten niet te kunnen rondkomen met hun inkomen uit illustratiewerk. 61% zegt dat wel te willen.

77% hanteert nog steeds hetzelfde **tarief** als 3 jaar geleden, maar bij 35% van de respondenten is hun inkomen uit illustratiewerk gedaald. 29% merkt een stijging in hun inkomen op, terwijl 19% een hoger tarief hanteert tegenover 3 jaar geleden. Tijdens gesprekken komt vaak naar voren dat opdrachtgevers de tarieven meer en meer drukken omwille van de economische crisis, een mindere verkoop, etc.

Omdat er geen vaste **tarieven** zijn waar illustratoren zich moeten/kunnen aan houden, is het – vooral voor beginnende illustratoren – vaak erg moeilijk om niet voor een te lage honorering te gaan werken. Bovendien is er geen eensgezindheid over hoe men betaald wil worden – voor de meesten is dit afhankelijk van de opdracht, in tweede plaats kiest men vooral voor een combinatie van verkoopgelinkte auteursrechten en vast honorarium.

Bijna de helft van de respondenten ontvangt nooit een aanvullende vergoeding voor de verkoop van exemplaren van hun werk. Wanneer dat wel gebeurt, worden de 10% **royalty's** meestal evenredig verdeeld tussen auteur en illustrator. Bij herdruk kan dit percentage aangepast worden.

Het **honorarium** bepalen kan dus verschillen van opdracht tot opdracht, maar er moet altijd goed over onderhandeld worden. Wanneer een vast bedrag vooropgesteld wordt, bepaalt de illustrator zelf hoeveel tijd aan de opdracht gespendeerd wordt. Voor maandbladen en commerciële opdrachten wordt vaak zo gewerkt. Andere opdrachtgevers vragen offertes, waarover in meer of mindere mate onderhandeld kan worden. Idealiter wordt het tarief bepaald aan de hand van een uurloon, variërend van ongeveer 35€ tot ongeveer 60€. Dat bedrag is afhankelijk van de ervaring en onderhandelingskwaliteiten van de illustrator en omvat de eventuele materiaalkosten.

85% van de respondenten gaf hun gemiddeld jaarlijks inkomen op uit honorarium en royalty's van de voorbije 3 jaar: zij ontvingen jaarlijks gemiddeld 6.179€. Bij illustratoren in hoofdberoep wordt dat 15.776€, bij illustratoren in bijberoep 4.697€.

Inkomsten uit **reprografie- en leenrechten** kunnen sterk schommelen doorheen een carrière. Hoe groter iemands oeuvre wordt, hoe meer repro- en leenrechten uitgekeerd worden, maar die inkomsten dalen ook weer doordat oudere boeken niet meer als berekeningsbasis worden meegenomen. Maar vooral bij wetenschappelijke en/of educatieve uitgaven – die op grote oplages verspreid worden – kunnen deze rechten een substantieel inkomen vormen.

53% van de respondenten (N=28) gaf een jaarlijks gemiddeld ontvangen bedrag voor reprografie- en leenrechten, bekeken over de voorbije 3 jaar: 1.337€, gaande van minder dan 100€ tot een kleine 10.000€ per jaar. Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks gemiddeld 2.807€, bij illustratoren in bijberoep wordt dat gemiddeld 887€.

Het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL) richt zijn ondersteuningsbeleid voor auteurs ook op de illustratoren, wanneer dit gaat over literair werk in boekvorm. **Werkbeursaanvragen** worden dus beoordeeld door de Adviescommissie kinder- en jeugdliteratuur. De werkbeurzen worden op jaarbasis toegekend, maar op basis van het inkomensplafond (een netto belastbaar individueel jaarinkomen van 39.200€) worden niet alle toegekende beurzen volledig uitbetaald. In 2012 kende het VFL 1.005.000€ toe aan werkbeurzen voor literaire auteurs en illustratoren. 19,7% van dat bedrag, of 79 van de 402 eenheden, werd toegekend aan illustratoren. Daarnaast kan ook een stimuleringsbeurs aangevraagd worden door auteurs/illustratoren die recent hun eerste boek gepubliceerd hebben. De stimuleringsbeurs bedraagt minimaal 3.500€ en maximaal 10.000€. Voor deze regeling geldt geen inkomensplafond.

Het Nederlands Letterenfonds kent geen beurzen toe aan illustratoren, omdat het ondersteuningsbeleid voor illustratiewerk bij het Mondriaan Fonds voor beeldende kunst ondergebracht is.

36% van de respondenten (N=19) ontving de voorbije 3 jaar een subsidie. Zij kregen gemiddeld 4.767€ per jaar (met maxima boven 10.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen de voorbije 3 jaar jaarlijks gemiddeld 9.733€, illustratoren in bijberoep 3.456€. De genoemde bedragen zijn de effectief uitbetaalde beurzen, en kunnen dus afgetopt zijn door het inkomensplafond. Illustratoren bevestigen dat de subsidies voor hen zeker een fundamentele houvast zijn.

De Gouden Uil **literatuurprijs** werd voor het laatst uitgereikt aan een kinder- en jeugdboek in 2010. Het mooist geïllustreerde kinder- of jeugdboek maakt wel nog kans op de Boekenpauw, een initiatief van Boek.be. Andere bekroningen zijn er op de Picturale in Ronse, en bij de door VIC en De Leeswelp georganiseerde illustratiewedstrijd 'Goed voor druk'. 3 illustratoren uit het onderzoek ontvingen de voorbije 3 jaar een prijs, goed voor gemiddeld 1.433€ per jaar.

49% van de respondenten heeft ook bronnen van inkomsten uit andere werkzaamheden gerelateerd aan het illustreren, bijvoorbeeld lezingen. De voorbije 3 jaar was dat goed voor gemiddeld 1.384€ per jaar (met minima van 75€ tot maximum 8.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks gemiddeld 3.394€, illustratoren in bijberoep gemiddeld 1.144€. Volgens geïnterviewde illustratoren bedraagt de richtprijs voor lezingen zo'n 175 tot 250€, exclusief onkosten en vervoer.

Ander vergoed werk, vooral in het onderwijs en de privé-sector, was de voorbije 3 jaar een bron van inkomsten voor 67% van de respondenten. Gemiddeld ontvingen zij 11.706€ per jaar, voor een kwart van de respondenten gaat het om een fulltime loon. Het onderwijs blijkt aantrekkelijk omwille van de financiële en sociale zekerheid, maar ook het sociale contact en de structuur zijn mooi meegenomen. 28% rekt op het inkomen van hun partner.

Gemiddeld heeft een illustrator uit ons onderzoek een **inkomen** van 1.143€ per maand uit haar of zijn illustratiewerk, zonder subsidie wordt dat 746€ per maand. Een illustrator in hoofdberoep ontvangt volgens onze respondenten gemiddeld 2.643€ per maand voor haar of zijn illustratiewerk, of 1.831€ zonder subsidie. In bijberoep wordt dat 849€ netto per maand, of 561€ zonder subsidie.

Een ruime helft van de respondenten (58%) is **lid bij de Vlaamse Illustratoren Club (VIC)** en ervaart dit positief. 21% is lid, maar heeft er nog niet veel aan gehad, terwijl 8% overweegt om lid te worden. 11% zegt dit niet te overwegen. Volgens geïnterviewde illustratoren zou VIC nog meer een aanspreekpunt kunnen zijn voor beginnende illustratoren, vooral op vlak van onderhandelen en tarieven. Maar daarvoor is het belangrijk dat ook meer ervaren illustratoren, die knowhow hebben opgedaan, lid blijven om hun kennis en ervaring te kunnen delen en zo het professionalisme en de weerbaarheid van alle Vlaamse illustratoren te verhogen.

4 BESLUIT

4.1 Meest opvallende cijfers

PROFIEL VAN DE ILLUSTRATOREN

De gemiddelde **leeftijd** van de respondenten ligt lager dan bij andere deelgroepen van dit onderzoek. Geïnterviewde illustratoren bevestigen dat zelden of nooit iemand aan dit vak begint op latere leeftijd. De leeftijd van de respondenten is rechtstreeks gelinkt aan de lengte van hun loopbaan, die gemiddeld 13 jaar geleden startte.

Een **eerste opdracht** bekomen blijkt erg moeilijk. Vanuit de opleidingen zou men hier niet voldoende op voorbereid zijn. Geïnterviewde illustratoren raden aan een portfolio op te stellen, en die aan zo veel mogelijk uitgeverijen te bezorgen. Een (beginnend) illustrator moet pro-actief zijn, onderhandelen, zichtbaar zijn en een netwerk opbouwen.

Bijna alle respondenten genoten een grafische **opleiding**, 54% ging daarvoor naar de universiteit, 42% naar de hogeschool. Die specifieke opleiding is absoluut nodig volgens geïnterviewde illustratoren.

Niemand van de respondenten is alleenstaand met een of meer kinderen ten laste. 69% heeft een partner, 40% heeft een of meer kinderen ten laste.

Gemiddeld illustreren de respondenten bij 3 verschillende **genres**. Voor 47% is kinder- en jeugdliteratuur het primair genre, 25% illustreert in de eerste plaats voor educatieve/wetenschappelijke uitgaven en 13% werkt vooral voor kranten, dag-, week- en maandbladen. 11% illustreert hoofdzakelijk voor de reclamesector.

Bij het **aantal opdrachten** valt vooral op dat illustratoren in hoofdberoep méér boeken/poëziebundels/losse opdrachten/commercieel werk op hun palmares hebben, maar minder vrij werk, ten opzichte van de volledige groep respondenten. Geïnterviewde illustratoren noemen tijdsgebrek als voornaamste reden hiervoor.

De deelnemende illustratoren werkten de voorbije 5 jaar voor gemiddeld 5 verschillende opdrachtgevers. De meest genoemde zijn Vlaamse uitgeverijen, zij vertegenwoordigen 45% van het totaal aantal opdrachten, 8% gebeurde **in opdracht van** buitenlandse uitgeverijen. De gedrukte media en particulieren zijn goed voor respectievelijk 13% en 12% en de culturele en commerciële sector elk 8%. De openbare sector vertegenwoordigt 4%.

PROFESSIONELE ACTIVITEITEN EN TIJDSBESTEDING

72% van de respondenten heeft **andere beroepsactiviteiten** naast het illustreren, 60% beoefent hun ander werk in hoofdberoep.

Het meest aangenomen **sociaal statuut** van de illustratoren uit dit onderzoek is dat van zelfstandige in bijberoep (39%). Ook tijdens gesprekken blijkt dit vaak de meest comfortabele manier om het beroep uit te oefenen. De deeltijdse job brengt zowel financiële als sociale zekerheid met zich mee, maar daarnaast blijft er tijd voor het illustreren. 22% werkt als zelfstandige in hoofdberoep, de meesten onder hen hebben een partner die hun beroepskeuze steunt, en vaak zijn ze ouder dan 44 jaar.

Inkomsten uit auteursrechten op illustratiewerk blijven belast aan 15%, mits deze inkomsten lager zijn dan 51.290 euro per jaar. 21% maakt gebruik van deze regeling, die alleen voor natuurlijke personen geldt, niet voor vennootschappen.

Een gemiddelde **werkweek** van de respondenten beslaat 42 uren, waarvan gemiddeld ongeveer de helft besteed wordt aan het illustreren in het literaire genre. Commerciële illustraties nemen gemiddeld 26% van de werktijd in, maar dit gemiddelde wordt omhoog getrokken door de illustratoren in hoofdberoep, die hier zowat de helft van hun werktijd mee bezig zijn. Vrij werk is goed voor een vijfde van de werktijd, en illustratoren die ook lesgeven over hun vak, zijn daar zo'n 13% van hun werktijd mee bezig. Ander vergoed werk neemt voor velen meer dan de helft van de werktijd in.

Literaire nevenactiviteiten staan op de agenda van 83% van de respondenten. De meest genoemde is het maken/onderhouden van een eigen website/blog/facebook. Een gepubliceerd boek in de boekhandel blijft natuurlijk een van de mooiste visitekaartjes, maar een eigen website en/of een actief online sociaal profiel zijn een cruciaal uithangbord voor een illustrator. Activiteiten zoals de Boekenbeurs, en dan vooral de internationale kinderboekenbeurs in Bologna, kunnen ook erg belangrijk zijn om professionele contacten te leggen. Een derde van de respondenten geeft ook lezingen.

INKOMSTEN

Geïnterviewde illustratoren merken op dat al dan niet kunnen **rondkomen** sterk afhankelijk is van welk budget je nodig hebt, maar toch zegt 83% van de respondenten niet te kunnen rondkomen met hun inkomen uit illustratiewerk. 61% zegt dat wel te willen.

77% hanteert nog steeds hetzelfde **tarief** als 3 jaar geleden, maar bij 35% van de respondenten is hun inkomen uit illustratiewerk gedaald. 29% merkt een stijging in hun inkomen op, terwijl 19% een hoger tarief hanteert tegenover 3 jaar geleden. Tijdens gesprekken komt vaak naar voren dat opdrachtgevers de tarieven meer en meer drukken omwille van de crisis, mindere verkoop, etc.

Omdat er geen gebruikelijke/vaste **tarieven** zijn waar illustratoren zich moeten/kunnen aan houden, is het – vooral voor beginnende illustratoren – vaak erg moeilijk om niet voor een te lage honorering te gaan werken. Bovendien is er geen eensgezindheid over hoe men betaald wil worden – voor de meesten is dit afhankelijk van de opdracht, in tweede plaats kiest men vooral voor een combinatie van verkoopsgelinkte auteursrechten en vast honorarium.

Bijna de helft van de respondenten ontvangt nooit een aanvullende vergoeding voor de verkoop van exemplaren van hun werk. Wanneer dat wel gebeurt, worden de 10% **royalty's** meestal evenredig verdeeld tussen auteur en illustrator. Bij herdruk kan dit percentage op de verkoopprijs exclusief BTW aangepast worden.

Het **honorarium** bepalen kan dus verschillen van opdracht tot opdracht, maar er moet altijd goed over onderhandeld worden. Wanneer een vast bedrag vooropgesteld wordt, bepaalt de illustrator zelf hoeveel tijd aan de opdracht gependend wordt. Voor maandbladen en commerciële opdrachten wordt vaak zo gewerkt. Andere opdrachtgevers vragen offertes, waarover in meer of mindere mate onderhandeld kan worden. Idealiter wordt het tarief bepaald aan de hand van een uurloon, variërend van ongeveer 35€ tot ongeveer 60€. Dat bedrag is afhankelijk van de ervaring en onderhandelingskwaliteiten van de illustrator en omvat de eventuele materiaalkosten.

85% van de respondenten gaf hun gemiddeld jaarlijks inkomen op uit honorarium en royalty's van de voorbije 3 jaar: zij ontvingen jaarlijks gemiddeld 6.179€. Bij illustratoren in hoofdberoep wordt dat 15.776€, bij illustratoren in bijberoep 4.697€.

Inkomsten uit **reprografie- en leenrechten** kunnen sterk schommelen doorheen een carrière. Hoe groter iemands oeuvre wordt, hoe meer repro- en leenrechten uitgekeerd worden, maar die inkomsten dalen ook weer doordat oudere boeken niet meer in de berekeningsbasis voor de verdeeltabellen worden meegenomen. Maar vooral bij wetenschappelijke en/of educatieve uitgaven

– die op grote oplages verspreid worden – kunnen deze nevenrechten een substantieel inkomen vormen.

53% van de respondenten (N=28) gaf een jaarlijks gemiddeld ontvangen bedrag voor reprografie- en leenrechten, bekeken over de voorbije 3 jaar: 1.337€, gaande van minder dan 100€ tot een kleine 10.000€ per jaar. Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks gemiddeld 2.807€, bij illustratoren in bijberoep wordt dat gemiddeld 887€.

Het Vlaams Fonds voor de Letteren (VFL) richt zijn ondersteuningsbeleid voor auteurs ook op de illustratoren, wanneer dit gaat over literair werk in boekvorm. **Werkbeursaanvragen** worden dus beoordeeld door de Adviescommissie kinder- en jeugdliteratuur. Het Nederlands Letterenfonds kent geen beurzen toe aan illustratoren, omdat het ondersteuningsbeleid voor illustratiewerk bij het Mondriaan Fonds voor beeldende kunst ondergebracht is.

De werkbeurzen worden op jaarbasis toegekend, maar op basis van het inkomensplafond (een netto belastbaar individueel jaarinkomen van 39.200€) worden niet alle toegekende beurzen volledig uitbetaald. In 2012 kende het VFL 1.005.000€ toe aan werkbeurzen voor literaire auteurs en illustratoren. 19,7% van dat bedrag, of 79 van de 402 eenheden, werd toegekend aan illustratoren. Daarnaast kan ook een stimuleringsbeurs aangevraagd worden door auteurs/illustratoren die recent hun eerste boek gepubliceerd hebben. De stimuleringsbeurs bedraagt minimaal 3.500€ en maximaal 10.000€. Voor deze regeling geldt geen inkomensplafond.

36% van de respondenten (N=19) ontving de voorbije 3 jaar minimaal 1 jaar een subsidie. Zij kregen gemiddeld 4.767€ per jaar (met maxima boven 10.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen de voorbije 3 jaar jaarlijks gemiddeld 9.733€, illustratoren in bijberoep 3.456€. De genoemde bedragen zijn de effectief uitbetaalde beurzen, en kunnen dus afgetopt zijn door de toepassing van het inkomensplafond. Illustratoren bevestigen dat de subsidies voor hen zeker een fundamentele houvast zijn.

De Gouden Uil **literatuurprijs** werd voor het laatst uitgereikt aan een kinder- en jeugdboek in 2010. Het mooist geïllustreerde kinder- of jeugdboek maakt wel nog kans op de Boekenpauw, een initiatief van Boek.be. Andere bekroningen zijn er op de Picturale in Ronse, en bij de door VIC en De Leeswelp georganiseerde illustratiewedstrijd 'Goed voor druk'. 3 illustratoren uit het onderzoek ontvingen de voorbije 3 jaar een prijs, goed voor gemiddeld 1.433€ per jaar.

49% van de respondenten heeft ook bronnen van inkomsten uit andere werkzaamheden gerelateerd aan het illustreren, bijvoorbeeld lezingen. De voorbije 3 jaar was dat goed voor gemiddeld 1.384€ per jaar (met minima van 75€ tot maximum 8.000€). Illustratoren in hoofdberoep ontvingen jaarlijks

gemiddeld 3.394€, illustratoren in bijberoep gemiddeld 1.144€. Volgens geïnterviewde illustratoren bedraagt de richtprijs voor lezingen zo'n 175 tot 250€, exclusief onkosten en vervoer.

Ander vergoed werk, vooral in het onderwijs en de privé-sector, was de voorbije 3 jaar een bron van inkomsten voor 67% van de respondenten. Gemiddeld ontvingen zij 11.706€ per jaar, voor een kwart van de respondenten gaat het om een fulltime loon. Het onderwijs blijkt aantrekkelijk omwille van de financiële en sociale zekerheid, maar ook het sociale contact en de structuur zijn mooi meegenomen. 28% rekent op het inkomen van hun partner.

Gemiddeld heeft een illustrator uit ons onderzoek een **inkomen** van 1.143€ per maand of haar of zijn illustratiewerk, zonder subsidie wordt dat 746€ per maand. Een illustrator in hoofdberoep ontvangt volgens onze respondenten gemiddeld 2.643€ per maand voor haar of zijn illustratiewerk, of 1.831€ zonder subsidie. In bijberoep wordt dat 849€ netto per maand, of 561€ zonder subsidie.

Een ruime helft van de respondenten (58%) is **lid bij de Vlaamse Illustratoren Club (VIC)** en ervaart dit positief. 21% is lid, maar heeft er nog niet veel aan gehad, terwijl 8% overweegt om lid te worden. 11% zegt dit niet te overwegen. Volgens geïnterviewde illustratoren zou VIC nog meer een aanspreekpunt kunnen zijn voor beginnende illustratoren, vooral op vlak van onderhandelen en tarieven. Maar daarvoor is het belangrijk dat ook meer ervaren illustratoren, die knowhow hebben opgedaan, lid blijven om hun kennis en ervaring te kunnen delen en zo het professionalisme en de weerbaarheid van alle Vlaamse illustratoren te verhogen.

4.2 Nawoord Carlo Van Baelen

De specifieke kennis en vaardigheden van illustratoren biedt hen meer mogelijkheden om hun artistieke kwaliteiten ruimer te exploiteren dan hun 'woord'-collega's. Dit levert een positiever inkomensbeeld op dan voor de tekstauteurs en vertalers. Niettemin blijft het gemiddeld inkomen laag in verhouding tot het hoge opleidingsniveau. Gaan voor de artistiek-literaire passie betekent ook aanvaarden dat er een lagere honorering tegenover staat ondanks de grotere tijdsinzet en het geleverde creatieve niveau.

Naast uitgaven in boekvorm voor een algemeen publiek, werken illustratoren ook mee aan andere gedrukte media, aanvaarden sommigen van hen ook opdrachten voor reclame en particulieren en zijn ook uitgevers van educatieve en wetenschappelijke uitgeverijen mogelijke opdrachtgevers. Hun 'bronnen' van illustratiegelinkte inkomsten zijn dus veel meer divers. Daarentegen zijn illustratoren minder aanwezig in het lezingencircuit - en halen ze dus ook minder inkomen hieruit. Door de specificiteit van hun werk verwerven ze gemiddeld meer inkomsten uit voornamelijk reprografierecht voor de educatieve en wetenschappelijke inkomsten. De mogelijkheden tot tewerkstelling in het onderwijs zijn groter. Uiteindelijk verwerft 2 op 3 van de respondenten inkomsten uit andere dan literaire activiteiten.

De honoraria en royalty's moeten gedeeld worden met de mede-tekst-auteur. Een illustrator moet dus dubbel zoveel publiceren dan een exclusieve tekstauteur. Ruim 1 op 3 van de illustratoren in de steekproef ontvingen een werkbeurs van het Vlaams Fonds voor de Letteren. Gemiddeld bedroeg die per maand 397€ en vormde ze 35% van het gemiddelde inkomen uit literaire activiteiten. Voor illustratoren in hoofdberoep bedroeg die subsidie per maand gemiddeld 813€ of 30% van het gemiddeld maandinkomen uit literaire activiteiten.

4.3 Aanbevelingen voor beleid en taken voor VAV en VIC

- ❖ Het bevorderen van **ondernemerschap**: illustratoren moeten voldoende mondig zijn, proactief en kunnen netwerken, maar ook zich grondig informeren over de zakelijke kant van het beroep. Noch in de opleidingen, noch in de contacten met opdrachtgevers komt dit voldoende aan bod. Gestructureerde en op hun situatie afgestemde informatie is moeilijk te vinden. Te veel is men afhankelijk van het informele circuit van ervaren collega's dat onvolledig en veelal te persoonsgebonden is.
- ❖ De **solidariteit** onder illustratoren moet hoger. Door het dalend aanbod opdrachten en de grotere instroom van jonge illustratoren is de verhouding vraag en aanbod uit balans en is iedereen concurrent van elkaar. Een "elk voor zich"-verhaal dreigt te leiden naar een nivellerende tendens voor de vergoedingen en harde prijsonderhandelingen.
- ❖ Opdrachtgevers moeten het werk van illustratoren **symbolisch én financieel waarderen**.
- ❖ Het verspreiden van indicatieve **tarieven** / richtprijzen: deze zijn weliswaar afhankelijk van opdracht tot opdracht, maar zonder normerend te zijn, kunnen ze regulerend werken. De toepassing van een uurloon heeft de voorkeur.
- ❖ Over het **modelcontract** zal verder worden onderhandeld, zodat het doorgevoerd kan worden in Vlaanderen.

5 LIJST GRAFIEKEN EN TABELLEN

- Grafiek 1: Wat is uw leeftijd?
- Grafiek 2: Wat is uw opleidingsniveau?
- Grafiek 3: Wat is uw gezinssituatie?
- Grafiek 4: Bij welke genres illustreert u? (meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 3 antwoorden opgegeven)
- Grafiek 5: Wie waren de voorbije 5 jaar uw belangrijkste opdrachtgevers?
- Grafiek 6: Oefent u nog andere betaalde beroepsactiviteiten uit naast uw illustratiewerk?
- Grafiek 7: Onder welk sociaal statuut beoefent u uw illustratiewerk?
- Grafiek 8: Welke literaire nevenactiviteiten beoefent u naast het illustreren? (N=44, meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 2 antwoorden opgegeven)
- Grafiek 9: Volstaat uw inkomen uit uw illustratiewerk om rond te komen?
- Grafiek 10: Hoe is uw tarief voor illustratieopdrachten geëvolueerd de voorbije 3 jaar?
- Grafiek 11: Hoe zijn uw inkomsten uit uw illustratiewerk geëvolueerd de voorbije 3 jaar?
- Grafiek 12: Hoe verkiest u vergoed te worden voor uw illustraties?
- Grafiek 13: Ontvangt u voor uw illustratiewerk naast uw basishonorarium ook aanvullende vergoedingen voor de verkoop van exemplaren van uw werk?
- Grafiek 14: Welke bronnen van inkomsten hebt u, naast uw illustratiewerk? (meerdere antwoorden mogelijk, gemiddeld 1,3 antwoorden opgegeven)
- Tabel 1: Wat is het aandeel van uw persoonlijk inkomen in uw totaal gemiddeld gezinsinkomen?
- Tabel 2: Wat waren uw gemiddelde netto-ontvangsten uit illustratiewerk de voorbije 3 jaar? (in euro per jaar)
- Tabel 3: Wat waren uw gemiddelde netto-ontvangsten uit ander werk de voorbije 3 jaar? (in euro per jaar)
- Grafiek 15: Bent u lid bij de VIC?

6 BRONVERMELDING

Internetreferenties

- ❖ Vlaams Fonds voor de Letteren (<http://www.fondsvoordeletteren.be>)
- ❖ Nederlands Letterenfonds (<http://www.letterenfonds.nl>)
- ❖ Vlaamse Illustratoren Club (<http://www.flemish-illustrators.com>)
- ❖ De Leeswelp (<http://www.deleeswelp.be/de-leeswelp/goed-voor-druk>)
- ❖ Picturale (<http://www.picturale.be>)
- ❖ Sofam (http://www.sofam.be/dbfiles/mfile/0/98/Tarieven_sofam.pdf)
- ❖ Boek.be (<http://www.boek.be/>)

Vlaamse Auteursvereniging
Te Boelaerlei 37
2140 Borgerhout
T: +32 3 287 66 97
F: +32 3 281 22 40
www.auteursvereniging.be
info@auteursvereniging.be